

LEYLAXANIM NƏCƏFOVA
FİRƏNGİZ PƏNAHOVA

AzTU

Fira-leyla.@.mail.ru.

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ PREFİKSLƏRİN MORFOLOJİ ƏLAMƏTLƏRİ VƏ SİNTAKTİK FUNKSİYALARI

Açar söz: sözlər, köməkçi nitq hissələri, leksik məna, tabelilik əlaqəsi

Keywords: prepositions, functional parts of speech, lexiccal meaning, subordination

Ключевые слова: предлоги, служебные части речи, лексическое значение, подчинительная связь

Sözlər dilçilikdə mübahisə doğuran məsələlərdəndir. Belə ki, onların nitq hissələri sistemində yeri probleminə müxtəlif dilçilər fərqli nöqteyi nəzərdən yanaşırlar. Bir qrup dilçilər nitq hissələrini leksik-qrammatik söz qrupları adlandırırlar. Bu sözlər bütün xüsusiyyətlərə, morfoloji, semantik, sintaktik, xüsusiyyətlərə əsasən qruplaşdırılır. Digər qrup dilçilər nitq hissələrinin formal-qrammatik qruplar olduğunu söyləyir, yəni sintaktik forma və funksiya baxımından onları şərh edirlər. Üçüncü fikir ona əsaslanır ki, nitq hissələri sözlərin qrammatik qruplarıdır, lakin onları yalnız formal qrammatik xüsusiyyətlər deyil, ümumiləşdirilmiş qrammatik məna da fərqləndirir. Bütün yuxarıda nəzərdən keçirilmiş fikirləri ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, nitq hissələrinə ənənəvi yanaşmanı qəbul etmək daha məqsədəuyğun olardı. Ənənəvi dilçilikdə nitq hissələrinə verilmiş tərif O. Musayevin İngilis dilinin qrammatikası əsərində öz əksini tapmışdır. Dildə mövcud olan sözlər leksik mənalarına, morfoloji əlamətlərinə və sintaktik funksiyalarına görə müəyyən qruplara bölünür ki, bunlara ənənəvi olaraq nitq hissələri deyilir. Bu cür leksik qrammatik söz qruplarının mövcudluğu heç bir dilçidə şübhə doğurmasa da, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bir-birindən sürətli şəkildə şərh olunur. Bu qruplaşmanın əsas prinsipləri L. Şerba tərəfindən müəyyən edilmişdir. Leksik məna, morfoloji forma və sintaktik funksiya.

Müxtəlif filçilik məktəbləri nitq hissələrinin sayında və qruplaşmasında bir-birindən əsaslı sürətdə fərqlənən fikirlərə malik olsa da, onlar öz bölgüsündə sadalanan prinsiplərə əsaslanır. Bəzi dilçilər nitq hissələrini müstəqil mənalı sözlərə və köməkçi sözlərə bölürlər. Köməkçi sözlər, əsasən, qrammatik funksiyalara malik olan sözlər kimi səciyyələndirilir. Onların əşya ilə birbaşa əlaqəsi yoxdur, fonetik cəhətdən zəifdir. Həm

ölkəmizdə, həm də qərb dilçiliyində nitq hissələrinin müstəqil və köməkçi nitq hissələrinə bölünməsinə baxmayaraq, onlar arasında dəqiq sərhədlərin olmadığı göstərilir.

Belə ki, bütün dilçilər əsas nitq hissələrini fərqləndirirlər: isim, sifət, fel, zərf. Adətən, əvəzlilik və say da əsas nitq hissəsi statusuna malik olur. Şübhəsiz ki, əsas nitq hissələrinin hətta tərfi belə mükəmməl deyil, lakin bu, obyektiv səbəblərdən irəli gəlir, mürəkkəb bir bölgü sxemi tələb edir. Nitq hissələrinin bölgüləri çox və müxtəlifdir, lakin bizcə, rus və qərb dilçiliyinin tədqiqatlarına əsaslanan və hal-hazırda da öz aktuallığını itirməyən bir bölgünü nəzərdən keçirmək məqsədəuyğun olardı. Bu, V.Jiqadlo, İ.İvanov, L.İofikin Современный английский язык əsərindəşərh etdikləri bölgüdür. Müəlliflər nitq hissələrini üç xüsusiyyətə əsas fərqləndiyini qeyd edərək müasir ingilis dili üçün sintaktik xüsusiyyətin rolunu vurğulayır və bəzi nitq hissələrinin iki xüsusiyyətə fərqləndirilməsinin mümkün olduğunu qeyd edirlər. Belə ki, ingilis dilində mövcud olan nitq hissələrinin bəziləri morfoloji xüsusiyyətlərdən məhrumdur.

Köməkçi nitq hissələrin əgəldikdə isə, onlar, sözlərdə daxil olmaqla, söyləmin quruluşunda önəmli yer tutur. Lakin nitq hissələri ilə müqayisədə onlar sayca azdır. Köməkçi nitq hissələri cümlə üzvləri arasında əlaqə yaradan, lakin nominsiyda iştirak etməyən söz qruplarıdır yəni onlar əşya, hadisə və s. adlandırmır. Sözlərinə tərif verərkən , adətən 3 əsas cəhəti nəzərə alırlar. Sözlü köməkçi sözdür, yəni elə bir sözdür ki, müstəqil leksik mənaya və sintaktik funksiyaya malik deyil və cümlə üzvü ola bilmir. İkincisi, sözlü əsas nitq hissələri arasında tabelilik əlaqəsi yaratmağa xidmət edən sözdür. Üçüncüsü, sözlü mütləq substantivdən əvvəl durur. Tərkibində sözlü olan sğz qrupunda sözlünün sol tərəfində, demək olar ki, istənilən nitq hissəsi dura bilər, lakin sağ tərəfdə işlədilən söz həmişə isim və ya onun ekvivalenti olur. Sözlü sözlər arasında əlaqə yaradan nitq hissəsi olduğu üçün çox zaman hər iki tərəfdən əsas nitq hissələri ilə əhatə olunur. Bəzən isə sözlünün sol tərəfində əsas nitq hissəsi olmur. Adətən bu hala başlıqlarda rast gəlinir. Məs. Across the river and into the trees. On the tables where you should put it. Bu cümlədə on sözlü put feili ilə əncə bağlı olsa da , sintaktik cəhətdən ondan aralıdır. Lakin bir çox dilçilərin fikrincə, sol ünsür işlənməsə belə, implisitşəkildə həmişə mövcuddur və o, sözlünün seçimini müəyyənləşdirir. Elə hallar da olur ki, sözlü sağ tərəfində heç bir digər nitq hissəsi işlənmir. Bu zaman biz uzaqlaşdırılmış sözlərləndən danışmış oluruq. Sözləri 2 halda uzaqlaşdırılmış adlanır.

a) Sözlü birləşmənin obyekt sözlü ilə birgə işlənməmiş feildən sintaktik asılılığını saxlayır, lakin ondan uzaqda durur, çünki obyekt sual və ya nisbi əvəzliliklə ifadə olunub.

b) Obyekt feilə nəzərən sintaktik dominat rolunu oynayır, yəni əsas mənanı ifadə edir. Bu, adətən, məsdərin atributiv birləşmələrdə (nothing to laugh at) və passivdə işlənmiş feil olan cümlələrdə baş verir (He was laughed at)

Bir çox dilçilər hesab edirlər ki, uzaqlaşdırılmış sözünü artıq sözünü deyil və bu fikir cüsusilə də, b) bəndində işlənən sözönlərinə şamil edirlər. Belə ki, bu qrupun sözönləri asılılıq əlaqəsini yaratmaq funksiyasını yerinə yetirmir. Araşdırmalar onu göstərir ki, öz qəribə mövqeyinə baxmayaraq, uzaqlaşdırılmış sözünü də obyektə qarşı olan istiqamətlənməsini itirmir. Aşağıdakı misalları nəzərdən keçirsək, bu fərq aydın nəzərə çarpar.

He had no desire to laugh. There was nothing to laugh at. There was nothing to laugh at.

Birinci misalda to laugh sözünün obyektə yoxdur, məsdər sözönsüz işlənmişdir. İkinci misalda isə implist şəkildə obyektə istiqamətlənmə vardır. Uzaqlaşdırılış sözönlərinin işlənməsinin zərflərin işlənməsi ilə oxşar olduğunu bir çox hallarda zərflərlə omonim olduğuna əsaslanaraq, A. Smirnski sözönləri ayrı nitq hissəsi deyil, zərfin tərkibində bir qrup kimi nəzərdə keçirməyi mümkün hesab edir.

Bu fikirlə razılaşmaq olmaz, çünki:

1) Sözönlərini bu cür işləməsi hallarına aztəsədüf edilir. Əksər hallarda sözlərinin işlənməsi zərflərin işlənməsindən fərqlənir.

2) Bir çox sözönləri var ki, onlar zərflərlə omonim deyildir. Məs: to, at, for, from, among, with, of, into və s.

3) Əgər sözönləri zərflə omonimdirsə, bu, konversiya nəticəsində baş verir. Bildiyimiz kimi, konversiya hadisəsi ingilis dilində digər nitq hissələri üçün də səciyyəvidir. Məhz sadaladığımız bu xüsusiyyətlərə görə, də sözönləri əsas nitq hissələrinə daxil edilmir. B.Xaymoviç və B.Roqovskayaya görə əsas nitq hissələrinin fərqləndirən keyfiyyətlərə səciyyəvi sözdüzəldici ünsürlər, qrammatik kateqoriyaların mövcudluğu, onların hər hansı cümlə üzvü kimi işlənməsi daxildir

Two clock of a morning before some dance or party he and Celia and the gang would come to Fattys. Bu misallarda aydın görünür ki, sözönləri akstralinqvistik aləmin hadisələri arasında əlaqə yaradır. Birinci misaldakı after və ikinci misaldakı before sözönlərinin hər ikisi zaman əlaqəsini bildirir. Sözönləri bəzən sırf əlaqə yaratmaq məqsədilə işlədilir. Aşağıdakı misallara nəzər salaq:

If we can identify these three powers of evil much light will clearly be thrown on the whole question. Belgium is a thoroughly papal state, and there can be little doubt that the presence on the Allies side of an element so essentially hostile has done much to hamper the righteous cause and is responsible for our comparative ill-success. I laughed, embarrassed, but not

wholly displeased with the role thrust upon me. After və before sözlərləri cümlənin mənasında asılıdır və kontekstdən asılı olaraq digər zaman sözləri ilə dəyişdirilə bilər.

Ədəbiyyat

- 1) К.П.Ивановга; " Теоретическое грамматика современного английского
- 2) İ.Kərimov, T.Hüseynzadə: " İngilis dilinin praktik qrammatikası ". B. 1966. " Maarif " nəşri.
- 3) O.Musayev: " İngilis dilinin qrammatikası ". Bakı - 1979. səh.219

**L. Nadjafova,
F. Panakhova**

Prepositions as functional parts of speech in modern English Summary

Prepositions in English has been investigated by too many linguists but still it requires thorough investigation. Study of prepositions becomes actual, especially in the typological aspect. As it is known, English and Azerbaijani languages belong to different language groups. So discovering similarities and distinctions demand linguistic study of the given branch of linguistics. We may say, there still occurs uncertainty in the theoretical viewpoints of the scholars. In this respect the article has been devoted to the place and determination of prepositions in the morphological system of the English language. In the determination of morphological functions of prepositions as to the viewpoints of the scholars also vary from one another. In this article basing some criteria we make attempts to determine prepositions as functional parts of speech. We think that the article is of both theoretical and practical importance for English learners.

**Л.Наджафова,
Ф.Паныхова**

Предлоги как служебная часть речи в современном Английском языке Резюме

Несмотря на то, что предлоги в английском языке были исследованы многими лингвистами, они все еще нуждаются в тщательном изучении. Как известно английский и азербайджанский языки относятся к различным языковым группам. Выявление сходства и различий в этих

языках требует лингвистического изучения данной отрасли языка. Мы можем сказать, что в теоретических взглядах лингвистов все еще существует неопределенность. И определении предлогов, их функции и места употребления мнения лингвистов разнятся. В связи с этим, мы посвятили эту статью месту предлогов в предложении а также морфологическому составу английских предложений, так же мы интерпретировали различные точки зрения и коротко обобщили. В определении морфологической функции предлогов мнения ученых так же отличаются друг от друга. В этой статье на базе существующих теоретических данных делается попытка дать определение предлогу как функциональной части речи. Точки зрения в статье обосновываются примерами. Мы думаем что, эта статья будет иметь практическое и теоретическое значение для изучающих английских языках.

Rəyçi: Yussif Süleymanov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent